De Plantage te Culemborg

Historisch onderzoek en waardebepaling

Albers Adviezen

De Plantage te Culemborg

Historisch onderzoek en waardebepaling

Opdracht van
Gemeente Culemborg, hoofd afdeling Beheer
Dhr. J.F.W. Parie
Ridderstraat 250
4100 Ac Culemborg
Tel. 0345 477700

april 2003

Albers Adviezen
Postbus 85
3500 AB Utrecht
030-2310788
LHAlbers@cs.com

dr L.H. Albers
M. van Brenk
R.van Rooijen

De Plantage te Culemborg

Inhoud

Inleiding		5
1	Geschiedenis	7
1.1	Landschap	7
1.2	Ontstaan 18de eeuwse plantage	11
2	Plantage 1850 door L.P. Zocher	13
1.1	Inleiding L.P. Zocher	13
1.2	Ontwerp kenmerken L.P. Zocher	15
3	Wat is aangelegd, afwijkingen en aanvullingen op het ontwerp	27
3.1	Hoeveel van de eerste aanleg is nog aanwezig	31
3.2	Omgeving nu	35
4	Waardering, conclusies en aanbevelingen	37
4.1	Waardering van de Plantage binnen het werk van L.P.Zocher	37
4.2	Conclusies	37
4.3	Aanbevelingen	39
5	Documentatie	41
	Tekeningen	41
	Kaarten	41
	Foto's en prentbriefkaarten	44
	Literatuur algemeen	45
	Literatuur Zocher	45
Bijlage: Werk L. P. Zocher		47

Inleiding

De Plantage is gelegen aan de Wilhelminadreef in het noordoostelijk deel van de gemeente Culemborg. Het park is kadastraal bekend onder de nummers B 274, B 270, B 271, B 272, B 273, B 250, B 251, B 1318 en B 581 en is eigendom van de gemeente Culemborg.
Het park heeft een oppervlak van 3,75 hectare. Het ontwerp van het huidige park dateert uit 1850 en is getekend door de tuinarchitect Louis Paul Zocher.
De Plantage is het enige 'traditionele' park in Culemborg en trekt in alle jaargetijden veel bezoekers. Het park heeft een grote waterpartij en diverse monumentale bomen. In het park zijn een hertenkamp, een collectie kippen en een speeltuintje gesitueerd. Op onderstaande plattegrond is de ligging van het park aangegeven.

De ligging van de Plantage in Culemborg

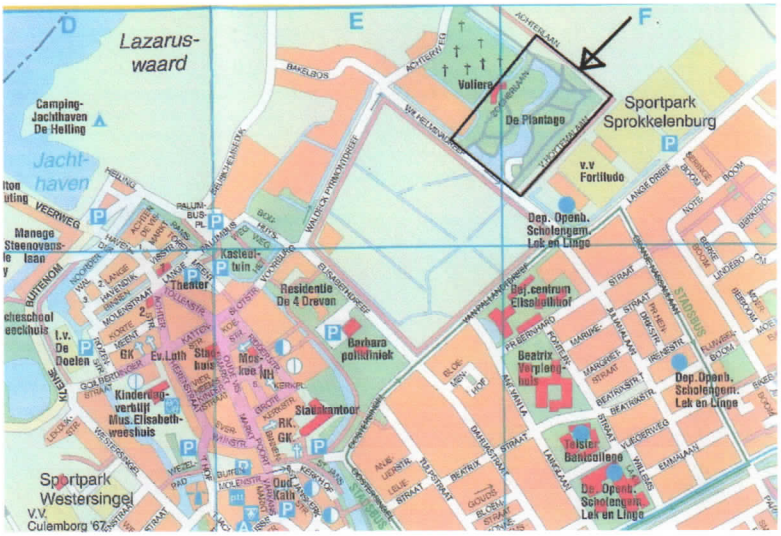

Tussen de plantage en de stad liggen de weilanden de Veulenkampen of Volencampen, die zijn omgeven door vier dreven. Hun aanleg dateert van voor 1621.
Het geheel van historische stad met veerweg naar de Lek, Veulenkampen, Plantage en aangrenzende begraafplaats, is sinds 1978 onder de Monumentenwet beschermd als stadsgezicht.
De Plantage, waarvan de eerste aanleg dateert van 1779 en die in 1850 in landschappelijke stijl werd veranderd door L.P. Zocher, valt dus onder het Beschermde Stadgezicht. Dit rapport wil antwoord geven op de vraag of De Plantage ook als zelfstandig Gemeentelijk of Rijksmonument bescherming verdient.
Ten behoeve van dit onderzoek werd het Museum Elisabeth Weeshuis Culemborg bezocht en het Gelders Archief te Arnhem, waar een aantal belangrijke kaarten werden gevonden. Het Culemborgs archief kon nog niet worden geraadpleegd, aangezien dit tijdelijk is gesloten. Dat is jammer voor ons onderzoek, want in de Culemborgse rekeningen uit de achttiende eeuw staan regelmatig posten voor de aanschaf van bomen, waarmee de singels werden beplant. Dit schrijven P.J.W. Beltjes en P.W. Schipper in hun boek "Culemborg, beeld van een stad", dat hier wordt genoemd, omdat hierin veel informatie over het betreffende gebied is gevonden.

Tussen 1601-1621, Daniel Schillincx, De nieuwe dreven bij kasteel Culemborg (links bovenin) en *Vool Campen* (Veule Kampen), Gelders Archief Arnhem.

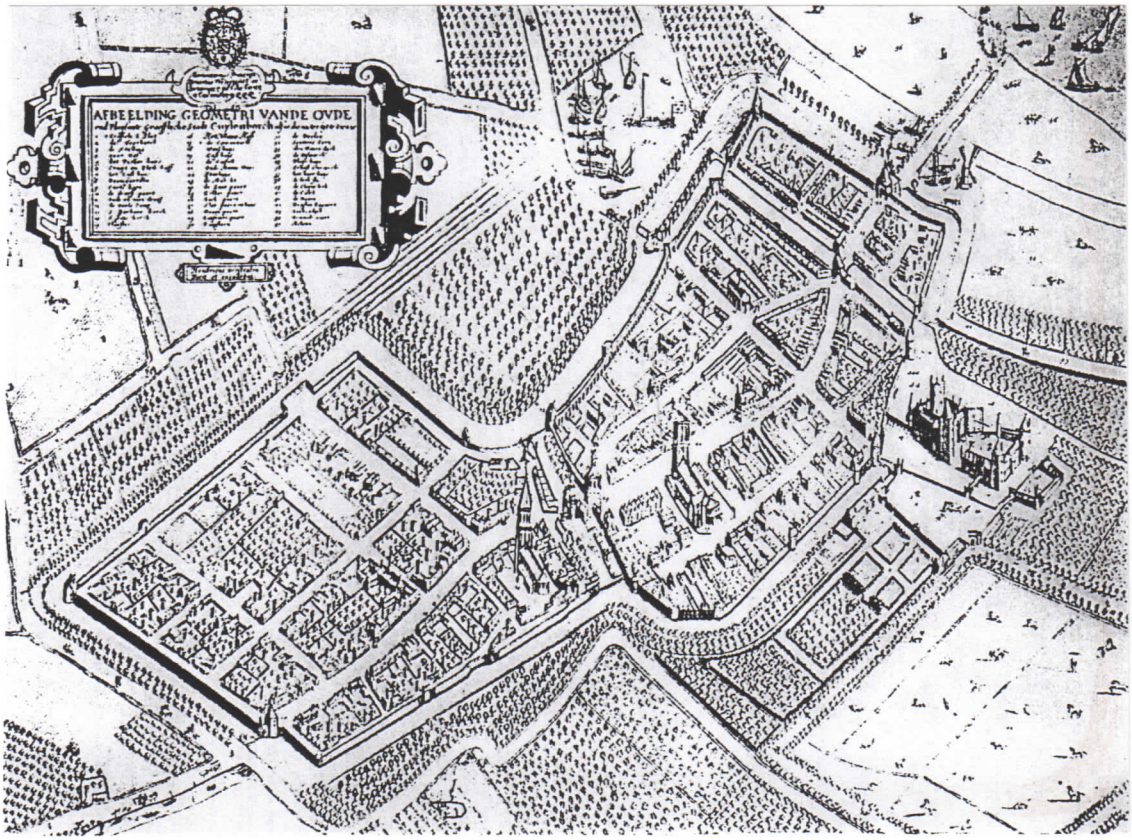

1620 – 1621 H.J. Verstraelen, Geometrische afbeelding van de grafelijke stad Culemborg. De Veule Kampen rechts onderin

1 Geschiedenis

1.1 Landschap

De plantage werd in 1779 aangelegd in een oud landschap dat bestond uit weilanden, bouwlanden, boomgaarden en lanen op dijkjes. Deze zijn nog steeds aanwezig. Sinds de aanleg zijn wel de noordwest en zuidoost rand gewijzigd. Een begraafplaats en villa's liggen aan de noordwest kant en een school en sportvelden aan de zuidoostkant.
Het ontstaan van het landschap en de cultuurhistorische betekenis ervan wordt in dit hoofdstuk beschreven.

De oudste wegen in het middeleeuwse landschap om het stadje Culemborg, dat in 1318 stadsrechten verkreeg, liggen op dijken. De Beusichemse dijk, de Achterweg, aangelegd op een oude Lekdijk, de Honddijk, dateren alle van voor 1621. In dat jaar werd een gegraveerde stadsplattegrond werd gemaakt, waarop deze wegen te zien zijn 1.
De heren van Culemborg woonden op het kasteel aan de noordoostkant van de stad.
Elizabeth was vrouwe van Culemborg van 1494 tot 1555. Zij stichtte het stadhuis, het gasthuis, de toren van de St. Janskerk en later het Weeshuis 2. Vanuit haar kasteel naar het oosten liet zij de Oude Dreef (nu Waldeck Pyrmontdreef) aanleggen, een dijk met sloten aan weerszijden, beplant met eiken 3.

Drie dreven en Veulenkampen.
De Nieuwe Dreef werd aangelegd door haar opvolger Floris I, die in 1555 door keizer Karel V werd verheven tot graaf van Culemborg. Floris overleed in 1598, waarna Floris II (1598-1639) de vierhoek van lanen liet afmaken. De landmeter Daniel Schillincx, die werkte van 1601-1627, maakte voor hem een kaart waarop behalve "d' Oude Dreef" en de "Nieuwe gemaakte Dreef" ook tweemaal "Nieuwe afgepaelde Dreef" geschreven staat 4 . Op de kaart zijn de breedtes van de dreven en de nieuw te maken sloten in voetmaten aangegeven. Vanaf het kasteel was er "Den ingang ofte poort van dreef" en het hek aan de Achterweg. De Dreven omsluiten de "Vool Camp", waar de veulens konden draven. Men mocht er vrij wandelen, rijden was er niet toegestaan. Wel zijn er in de achttiende eeuw harddraverijen gehouden 5.

---

1 1620-1621, kaart door Hendrick Jansz Verstraelen.
Afbeelding geometri van de ovde end playsante graefflijcke stadt Cuylenborc alsoe die nu ter tijt te zien is Hendricus Verstraele. Op deze kaart is het kasteel te zien met het cruyt- en blomhof, Oude en Nieuwe dreef en Voole kamp.
2 Beaufort de, R.F.P. en H.M. van den Berg, 'Culemborg' *De Betuwe,* p.144.
3 Beltjes, en Schipper, Culemborg: beeld van een stad, p.183.
4 D. Schillincx"Caerte ofte Project van den plattengront of te forme van Dreven gelegen bij oosten het huijs ofte Casteel van Culenborch. Soo wel van de oude en nieuwe gemaeckte Dreven als daer men noch eentie nieuwe Dreven meent te maecken volgen d'afmeetinge en de afpalinge bij mij ondergeswooren lantmeeter gedaen en de in dese geprojecteert. De nieuwe gemaeckte en beplante Dreef is lanck [..} GAA 0370, 4547A
5 Beltjes en Schipper, p.183.

Ca 1640, Nicolaas Van Geelkercken, Ontwerp voor de "Kamp alleen" (Vier Perken), Gelders Archief Arnhem (GAA), foto Albers.

1761 J. Perrenot, detail Kaart van Graafschappen Buren en Culemborg. GAA (foto Albers)

De Vier Perken

De twee kaarten van Nicolaas van Geelkercken geven informatie over de aanleg van lanen rond 1640. Op de eerste schets van de nieuw aan te leggen wegen staat dat dit ontwerp wordt afgeraden omdat er te veel land van anderen gekocht moet worden 6. De tweede tekening is verder uitgewerkt en De Plantage is op dat moment *wijelandt*. Ten noorden ervan liggen stukjes bouwland (nu villa's en begraafplaats), ten zuidoosten een reeks boomgaarden. Die zijn grotendeels blijven bestaan tot dat daar de burgemeesterswoning, later de school, werd gebouwd. Aan het einde van de Honddijk zijn "De vier kruys Alleen" getekend van "Sijn heer van Culemborg".

Volgens Beltjes en Schipper legde Phillips Theodoor van Waldeck Pyrmont, opvolger van Floris II deze Kruisalleen of de Vier Perken aan tussen 1640-1645 7. Daarachter stond zijn Speel- of Sommerhuys in de as van de middenlaan op een omgracht stuk grond 8.

De lanen werden beplant met iepen en de tussen liggende vakken of perken werden beplant met vruchtbomen. Volgens een kaart uit 1647 van het kapittel van St. Jan was het een dubbele laan die het vierkant omsloot terwijl niet vier, maar acht lanen vanuit het centrum uiteen gingen 9. Deze grote landschapsstructuur doet denken aan de vijfhoek van lanen die in het nabije Buren werd aangelegd in 1630 op last van Stadhouder Frederik Hendrik. 10

Na het overlijden van de graaf werden de perken verhuurd. Er is een erfpacht-overeenkomst in 1647 gesloten door "Georg Frederick Grave van Waldecq Piermont ende Culemborch" namens zijn minderjarige neef Henrick Wolraedt (zoon van Floris II), met Johan van Vianen. Hieruit blijkt dat er appel- en perenbomen stonden met kersen daartussen geplant in vijfpunts verband, zoals toen gebruikelijk was 11. Van Vianen verhuurde de helft van de dreefperken weer aan Jonker Lodewijk van Plettenberch.

Tijdens de Franse bezetting 1672-1673 werden de lanen gekapt.

In 1720 werd het graafschap Culemborg voor Fl. 987.300,- verkocht aan het Kwartier van Nijmegen. Het terrein van de vier perken werd in 1721 opnieuw in erfpacht uitgegeven.

Op een kaart van het graafschap door W.I.S. Marlet de Ronssy van 1749 zijn de lanen om de vier perken opnieuw aangelegd 12. De kaart van Perrenot van 1761 geeft het zelfde beeld. Echter langs de nog niet aanwezige Plantage is een weg aangelegd 13.

Het onderzochte gebied had zoals ook blijkt uit een tekst uit 1788 *schone wandeldreven* die echter *te schaars bezogt, te min geëert* werden 14.

---

6 ca 1630-1640 Nicolaas van Geelkerken, 2 manuscriptkaarten, ontwerpen voor lanen bij het stadje " Deze manier zou goet sijn maar moet door alte vool lants gae. Dat daer door geschent zouden zijn als oock door de [ ] van Teunis Gijsbertes Boomgaert. Als ook door sw gracht van de Louis Lampers Braij ende anders so veel aarden zoude so geconsumeerd werden.

7 Beltjes en Schipper, p.184.

8 Het Speelhuis lag op "één sekere hoochte, genaemt die Kerswerff op Redichem", ookwel de Bol genaamd. Om het huis lag een gracht, zichtbaar op de kadasterkaart van 1832.

9 1702 W. De Roy, getekend naar D. van Groenouw ,1647, Caerte vande tienden gelegen inde Graafschappen van Buren ende Cuylenburgh toebehorende d' Eer-w.Heeren Deken en Kaplaren der kercke St Jans t Utrecht Ao 1647". Het Utrechts Archief, Utrecht, invent 222, nr 217.

10 L.H.Albers, C. Sieger, "Historie Kasteelterrein te Buren", Bijlage bij beheersplan, 1992; idem in: "500 jaar graafschap Buren"(1498-1998) deel II, Hist.Ver. Pasqualini, Buren 2000, p.4-15.

11 Jan van der Groen in "Den Nederlandtsen Hovenier" 1669.

12 1749 Willem Isak Steven Marlet de Ronssy Plan van de stadt en het geheel graefschap van Kuylenborg

13 1761 Jacob Perrenot Kaart van de Graafschappen Buuren en Culenburg neffens de aangrensende Oude Abdy van Mariënwaard het Ampt van Beest en Renoy

14 Beltjes en Schipper p. 183.

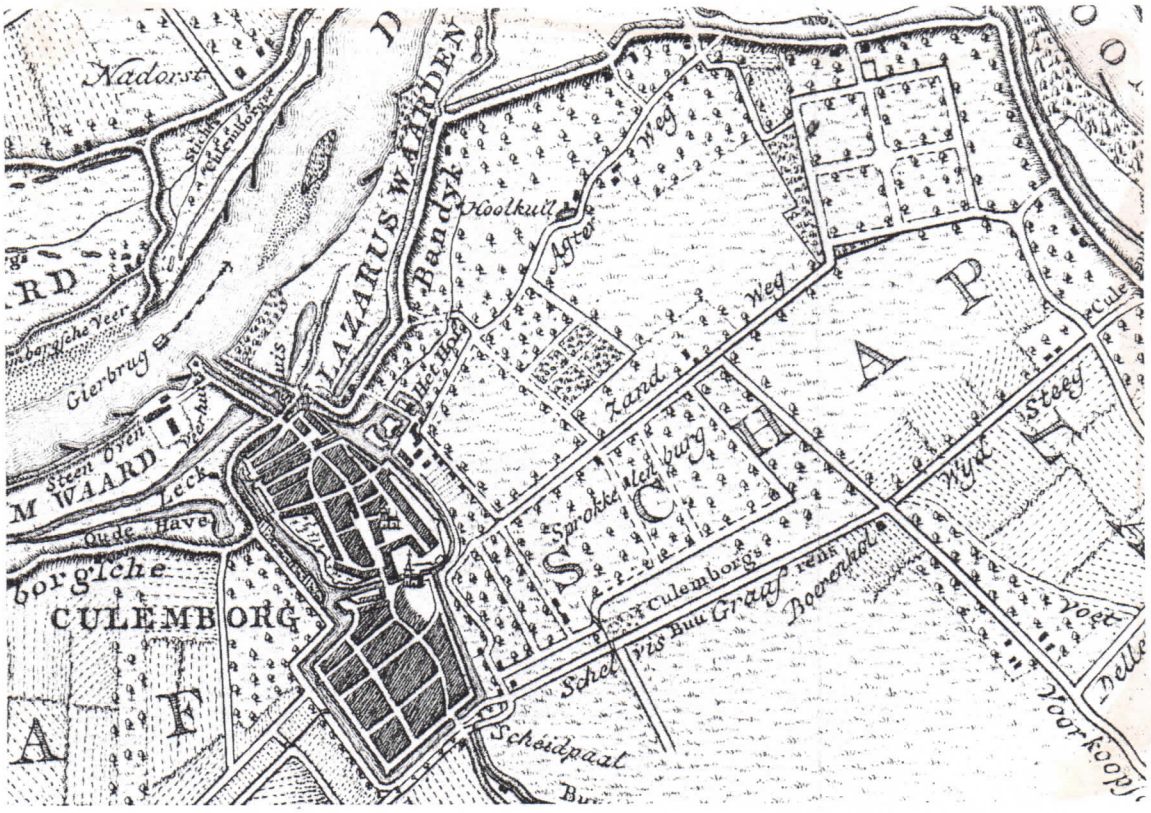

1789, F.W. Conrad , detail van Kaart van de Neder-Rhyn en de Leck stroom 1789-1793, GAA.

1826 C. de Jongh detail kadastrale Minuutplan, GAA

1.2 Ontstaan 18de eeuwse plantage

Waar in 1761 een weg te zien is op de kaart van Perrenot, werd in 1779 de Plantage of 't Boschje aangelegd. In oktober1785 werd dit uitgebreid met de Nieuwe Plantage.

Een gedichtje van Henrica Heldring vertelt dat het park bestond uit een rechthoek van lanen met kruislanen, met daartussen beplanting van hakhout waardoor slingerpaadjes liepen. Ook vond men er bankjes en een hellend bergje.

"Lieve laanen! donkre dreeven!
Kreupel Bosje daar het Choor
van het keurig pluijmgewemel
't Hart verrukt en streelt het oor
Slinger Laantjes die door bogten
Vol van Zwier het oog bepaald
Bankjens daar men onder 't rusten
Zig met vriende taal onthaald " 15.

De kaart van F.W. Conrad van 1789 is de eerste de waarop de Plantage staat aangegeven 16. Het bijna rechthoekige bos heeft omringende wegen en twee kruislanen. De slingerlaantjes zijn niet te zien. Men moet zich die aanleg voorstellen als een terrein van opgaande lanen met hakhout daartussen. Door dat hakhout liepen slingerlaantjes, zoals men die toen aanlegde in een late rococo of zeer vroege landschapsstijl. Door het dichte hakhout kon men niet van het ene laantje naar het andere kijken, zodat het terrein groter leek. Dit was de in die tijd gebruikelijke manier om een parkbosje aan te leggen 17. De laanbomen staken boven het hakhout uit.
Op een kaart van 1810 staat met woorden "de Plantagie" aangeven, maar het stuk grond is verder niet ingevuld 18. Op deze kaart is niet zichtbaar dat de omringende wegen met bomen zijn beplant, terwijl er wel bomen staan aangegeven op de lanen rond de "Veule Kampen". De kadasterkaart door landmeter C. de Jongh van 1826 geeft drie grote vakken aan, doorsneden door wegen 19. Volgens de kadastrale legger van 1832 is de Stad Culemborg als eigenaar vermeld en groeit "hakhout" in de vakken. De oude en de nieuwe Plantage waren in 1828 door de Domeinen verkocht aan de stad.

In 1850 waren die rechte lanen en kleine slingerlaantjes erg ouderwets geworden.
Na zo'n 70 jaar was het gebied toe aan vernieuwing en waren veel bomen kaprijp.
Burgemeester A. J. van Hoytema zag in de vernieuwing van de Plantage een werkgelegenheids project. Hij liet een ontwerptekening maken door Louis Paul Zocher, zoon van de beroemde Jan David Zocher, die veel stadswallen en grachten had omgewerkt tot wandelparken in landschapsstijl.

---

15 Beltjes en Schipper, p.188.
16 F.W. Conrad, *Kaart van de Neder-Rhyn en de Leck stroom van de stad Arnhem, tot aan het Oudslykerveer beneden de stad Culemborg, 1789-1793.*
17 Loosjes, *Het hout of bosch gedachten in zes bespiegelingen.*
18 A.G. Drossaers , Kaart van een gedeelte der jurisdictie Culenborg op speciale last van den Hoofdcommissie tot de zaken der verponding opgemeten in den Jaare 1810.
19 C. de Jongh, landmeter der Eerste Klasse, Kadastrale minuutplan Gelderland, Culemborg, sectie A-I

Schematische weergave van de familie Zocher

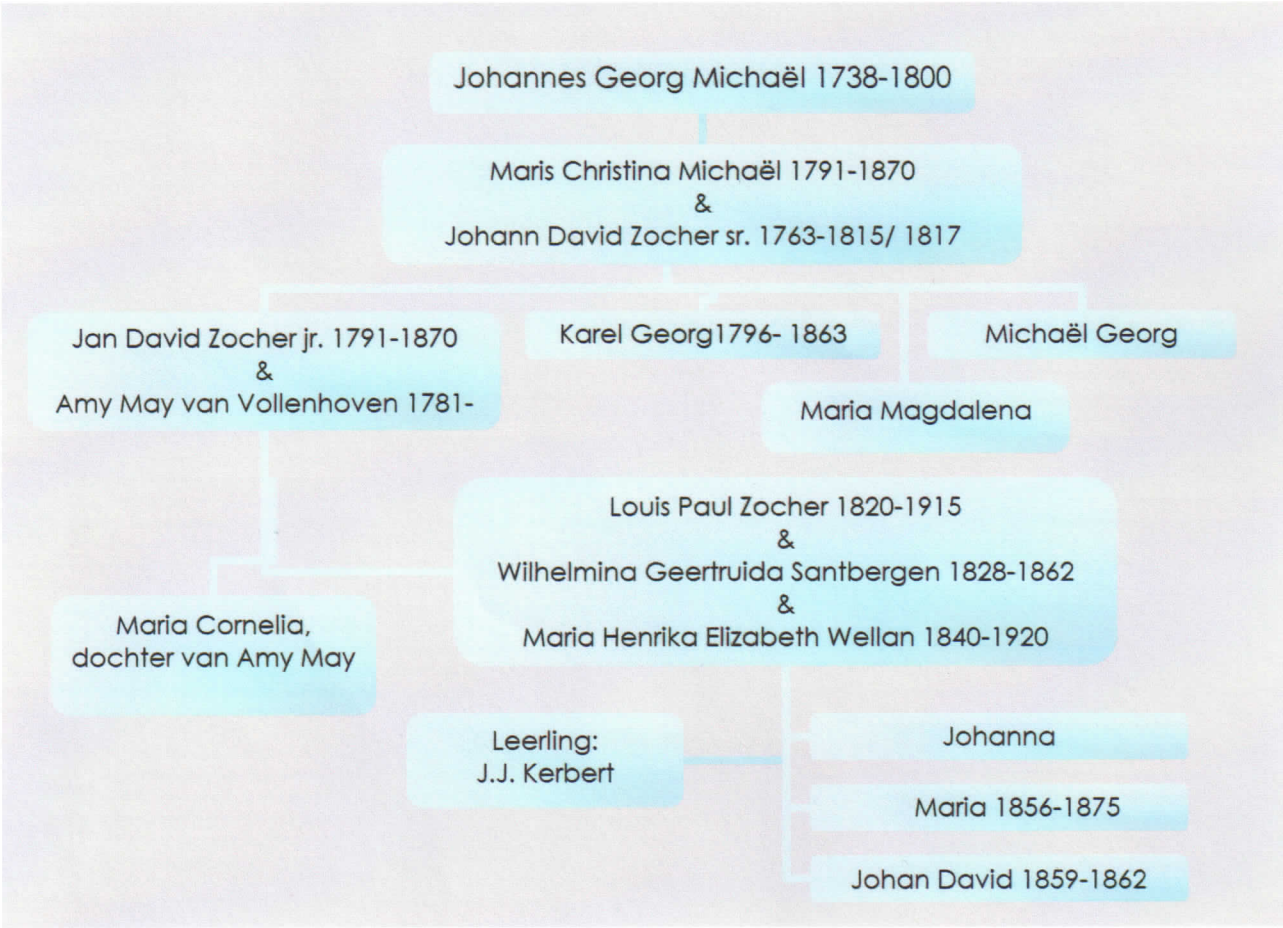

2 Plantage 1850 door L.P. Zocher

2.1 Inleiding L.P. Zocher

Louis Paul Zocher (1820-1915) de ontwerper van de Plantage in 1850 vertegenwoordigt de vierde generatie van een familie van tuinarchitecten. De Zochers werkten in Nederland van 1772 tot 1900.

In de stamboom van architectenfamilie Zocher staat de Duitser Johannes Georg Michaël (1738-1800) aan het hoofd. J.G. Michaël werd in Duitsland geboren en verhuisde op jonge leeftijd naar Nederland. Op het landgoed Beeckestein bij Velsen met de eigenaar J. Boreel heeft hij de (vroege) Engelse landschapsstijl leren kennen en Michaël maakte voor hem in 1772 een zeer gedetailleerde gravure van de aanleg en het ontwerp van Beeckestijn. Daarna ontwierp hij vele parken van buitenplaatsen, vooral in Zuid-Kennemerland.
De eveneens uit Duitsland afkomstige Johannes David Zocher sr. kwam bij Georg Michaël in dienst. Daar leerde J.D. Zocher sr. het vak van architect en landschapsarchitect. J.D. sr. trouwde met Maria Christina, de dochter van zijn baas. Het gezin kreeg vier kinderen. Johannes David Zocher sr. bracht zijn kennis over op zijn zoons Karel Georg en Jan David jr. Beide waren weer zowel architect als landschapsarchitect. De laatstgenoemde ontwikkelde de Engelse landschapsstijl verder. Jan David Zocher jr. trouwde met Amy May van Vollenhoven, moeder van Maria Cornelia, en samen kregen zij één zoon: Louis Paul. Louis Paul Zocher kwam bij zijn vader in de leer en ze werkten jaren samen. Louis Paul trouwde twee keer. Uit zijn eerste huwelijk kreeg hij drie kinderen: twee dochters en één zoon. Zijn tweede huwelijk bleef kinderloos.
Louis Paul Zocher had één leerling: J.J. Kermert. Omdat L.P. Zocher verder geen leerlingen heeft gehad op wie hij zijn inzichten en kennis kon overdragen en hij niets over zijn werk gepubliceerd heeft, kwam er omstreeks 1900 een einde aan het werk van drie generaties Zocher.
Ten noorden van de oude binnenstad van Haarlem ligt de fraaie begraafplaats Kleverlaan, ook wel Akendam genoemd, naar de voormalige buitenplaats die hier gelegen heeft. Vader en zoon Zocher hebben hier hun laatste rustplaats.

1850 L.P. Zocher, ontwerptekening voor De Plantage , Museum Elizabeth Weeshuis Culemborg.

2.2 Ontwerpkenmerken Louis Paul Zocher

De ontwerptekening die door Louis Paul Zocher is gesigneerd in 1850, is gemaakt in een tekenstijl die zo typerend was voor het werk van zijn vader, dat wel is verondersteld dat ze samen het ontwerp hebben getekend. Zij werkten veel samen en de zoon heeft zeker veel van zijn vaders stijl en tekentechniek overgenomen. In het werk aan de Utrechtse singels waar ze samen werkten, tussen 1829 en 1860, is ieders aandeel ook bijna niet te achterhalen. Hoewel de tekentechniek zeer vergelijkbaar is, zijn op de tekening van L.P minder individuele bomen herkenbaar dan bij zijn vader Jan David Zocher. Het uitgangspunt van dit rapport is dat Louis Paul weliswaar veel van zijn vader heeft overgenomen, maar dat hij als dertigjarige zelfstandig de ontwerptekening voor de Plantage heeft gemaakt.
Zocher werd gevraagd een ontwerp te maken voor een al bestaand park dat toe was aan een opknapbeurt en modernisering. Het park had een geometrisch lanenstelsel dat men in de ontwerptekening terugvindt, niet alleen aan de linkerkant, maar ook even boven het midden naast de hertenwei. Daar zijn vermoedelijk een paar oude laanbomen gebruikt, die later werden gekapt. Inmiddels staan er respectabele haagbeuken, maar niet in laanverband.
Vermoedelijk was de stad zo tevreden over dit ontwerp dat hij in 1853 opdracht kreeg een ontwerp te maken voor Het Kleine Buitenom, een omzetting van de stadswal in een park

Algemene kenmerken

Het ontwerp van De Plantage is typisch voor de volle landschapsstijl. Algemene kenmerken van deze stijl zijn tegenstellingen:

- open-gesloten
- licht-donker
- ver-nabij
- hoog-laag
- groep-solitair
- beeld-spiegelbeeld
- gebouw-natuurlijk element

Variatie was erg belangrijk in combinatie met de illusie dat de ruimte doorliep. De oneindigheid van ruimte, werd gesuggereerd door harde grenzen te vermijden en ronde lijnen te maken. De wandelaar moest door de afwisseling licht – donker steeds andere indrukken opdoen. Licht en donker door de afwisselende hoog-laag beplanting en openingen en doorzichten naar de omgeving maakte het park interessant en onvoorspelbaar. Paden liepen op natuurlijke wijze langs water, boomgroepen of gras. In de landschapsstijl wilde men de natuur imiteren en omdat er in de natuur, zo meende men, bijna geen rechte vormen voorkomen, waren ronde vormen de enig juiste die toegepast mochten worden. Eilandjes, uitgespaard bij het graven van een vijver, kwamen voor in de vroege als ook in de latere periode van de landschapsstijl. De eilandjes werden beplant met een begroeiing die het water weerspiegelde.
In het ontwerp van De Plantage paste J.P. Zocher deze kenmerken toe.

Het park na veertig jaar. Foto's 1891 door J.J. de Groot.

De vijver

De vijver van de Plantage werd in een natuurlijke slingerende vorm aangelegd, vanuit de sloot langs de Dreef. Er ging slechts één brug over de vijver. Op het punt waar de vijver overging in een "beek" kwam de brug te liggen. De houten brug had een lage opstaande rand en was wit met groen van kleur. De brug was een sierelement op zich, in contrast met de natuur en kon van verre gezien worden.
Brug en bomen werden weerspiegeld in het water. De natuurlijkheid van de vijver werd verhoogd door overhangende boomkronen. De weerspiegeling van de bomen in het water was al te zien op de ontwerp tekening van 1850. Verder werden bomen of struiken langs de oever geplant zodat men de vijver niet in één keer kon overzien. Hierdoor leek het park groter. De grasranden en taluds rond de vijver liepen geleidelijk af tot aan het water. Ook dat verhoogde de illusie dat de vijver groter was. Wat steilere kanten liggen er langs de "beek" rond de grote wei. De 'beek' is niet de slingerbeek tussen bosschages en open ruimten die men mocht verwachten in de landschapsstijl. Waarschijnlijk werd L.P. beperkt door de aanwezige ruimte tussen beide lanen.

Eilandjes

Op de ontwerptekening van De Plantage zijn geen eilandjes getekend, maar er zijn twee mini-eilandjes aangelegd aan weerszijden van de brug. Vermoedelijk vond Louis Paul die eilandjes ouderwets en te simpel. De eilandjes zijn mogelijk een bewijs dat het park niet onder zijn leiding is aangelegd.

Open en gesloten ruimten

Door het aanleggen van grasveld en door aanplant van struiken en bomen zorgde Zocher voor een afwisselend open en gesloten beeld langs de paden. De wandelaar kreeg steeds andere indrukken aangeboden. Zocher wilde ook dat men geen idee kreeg van de ware grootte van het park. Daarom zijn de uitzichten buiten het park en de loop van de paden in zijn ontwerp opmerkelijk. Langs de paden zijn boom- en struikengroepen getekend met daartussen telkens open ruimten. De open plekken werden gevormd door gras, lage beplanting of het water van de vijver. Paden liepen nu eens langs de vijver en dan weer bogen ze van de vijver af.

Paden

De paden zijn niet overal even breed getekend want natuurlijke paden zijn dat ook niet. Toch zijn er geen hoofd- en nevenpaden op de tekening te ontdekken. De paden hadden geen duidelijke hiërarchie en waren allemaal van belang om telkens een andere wandeling met andere beelden te kunnen maken.
Ze liepen in bogen, langs de zijkanten van het park in rechte lanen, naar één punt of ze vormden een rondwandeling. De bochten in de paden maakte L.P. Zocher zo groot mogelijk. Op plaatsen waar twee paden in elkaar overliepen, sneden ze elkaar niet onder een rechte hoek. Zocher beplantte de kruisingen zodat de kruising, en wat daarna kwam, aan het oog van de wandelaar werd onttrokken. Op kruisingen maakte hij kleine 'eilandjes' van beplanting. Op de ontwerptekening van 1850 waren zowel ronde als driehoekige eilandjes

De zichtlijnen en ruimtes in het ontwerp van L.P. Zocher uit 1850

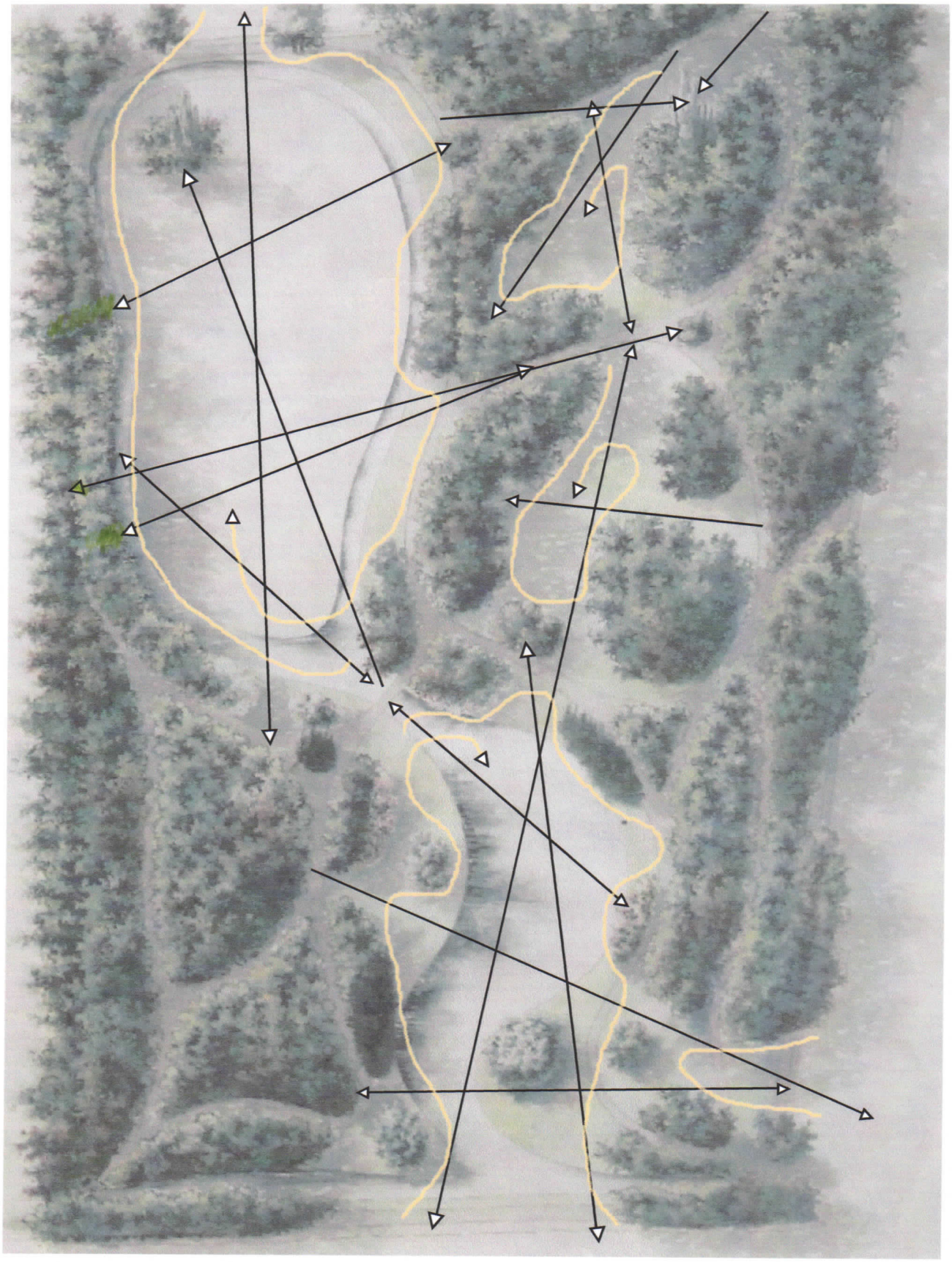

Legenda

Zichtlijnen

Ruimtes

Albers Adviezen
Historische Landgoederen

Postbus 85
3500 AB Utrecht

030 - 231 07 88 / 06 - 51 00 32 31
LHAlbers@cs.com
www.historicalparks

groen in de paden getekend. Het aantal paden was niet groter dan nodig om alle delen van de Plantage behoorlijk te kunnen bereiken.

Zichtlijnen

Wanneer men in het plantsoen wandelt, zijn er zichten naar buiten. Aan de voor-, achter- en rechterkant van het ontwerp heeft Louis Paul open plekken getekend die uitzicht gaven op het omringende landschap, een groep oude eiken, een kerk of een boerderij.
Van de zuidkant van het park kon je naar de stad kijken. De torens van het stadhuis, de Barbarakerk, de Vier Dreven, de villa's Belle Vue en de Residentie De vier Dreven vormden een mooi uitzicht voor wandelaars. Aan de oostkant keek men uit naar de weilanden en boerderijen. Aan de noordkant keek men uit op De Vier Perken. Aan de westkant werd al snel de nieuwe begraafplaats aangelegd en die werd afgeschermd met een laan.

Belangrijk is het zicht vanuit de (Wilhelmina)Dreef in De Plantage. Op de tekening worden de bossages langs de Dreef onderbroken door het zicht over de vijver. Ronde groepen van hoofdzakelijk bloeiende struiken moesten dit vergezicht inleiden. Aan de linkerkant is een oude linde geplant. De wat grotere struikengroep aan de rechterkant van het water is in de loop van de jaren verdwenen. De bosjes rechts zijn te samen minder groot en dicht dan links. Ook hier is afwisseling zichtbaar.

Doorzichten in het park liet Zocher vaak eindigen bij een boomgroep of bijzondere boom, zoals een bruine beuk, haagbeuk of treurwilg. Vanaf de brug had men aan beide zijden uitzicht over het water. Aan weerszijden van de brug behoorde de wandelaar iets moois te zien. Aan de ene kant zag men de vijver met de omringende boom- en heestergroepen. Aan de andere kant van de brug keek men over een weiland naar een boomgroep die afstak tegen de rij eiken daarachter. Een oude foto laat een dikke douglas zien, die in de oever van de beek stond. Vlak bij de brug was door Zochet een rood kleurende struik of boom getekend. Nu staat daar een gewone es.

A-symmetrie in evenwicht is kenmerkend voor alle onderdelen van het ontwerp.

Beplanting

Rijk sortiment
Bij het ontwerp van De Plantage was het uitgangspunt ruimte creëren. L.P. Zocher deed dit door in het plantsoen grotere boomgroepen op van één of meer soorten te planten;
Ook was verscheidenheid in grootte, kleur en vorm belangrijk. De kleinere boomgroepen maakte L.P. Zocher met kastanjes, haagbeuk, platanen, robinia's en esdoorns. De grote groepen bestonden meestal uit eik, beuk, iep en linden, plataan, Canadese populier en Spaanse aak. Voor de kleur koos hij bloeiende, opgaande bomen zoals de Paardenkastanje, de rode of gele Pavia, de Robinia pseudo Acacia en de Trompetboom. Om hun opvallende vorm werden Italiaanse populier, treurwilg en treurbeuk gebruikt. De treurvorm werd door L.P. toegepast vanuit de traditie van gedenktekens en grafmonumenten in parken. De treurwilg kwam overal voor waar water was.
L.P. paste ook naaldbomen toe. Deze boomsoort mengde hij niet met andere bomen, ze werden in groepen geplant. Volgens het ontwerp wilde L.P. drie groepen naaldbomen

Haagbeuk schuin in de oever geplant en geënte bruine beuk. Foto Albers, 4 februari 2004.

Twee eiken dicht bijeen geplant links de enige nog aanwezig naaldbomen. Foto Albers, januari 2004

aanplanten voor de brug vrij dicht bij het water. Deze 'donkere groepen' naaldbomen zorgden voor licht-donker effecten. Bovendien hebben ze een andere groeiwijze dan loofbomen en een aantal is wintergroen. Hulst, taxus, rododendron bepaalden naast de naaldbomen het winterbeeld.
L.P.'s vader introduceerde ook exotische bomen zoals moerascypressen, varenbeuk, zilverlinde, eikbladige haagbeuk, Zweedse lijsterbes en Nordmanden. Abeel, bonte esdoorn, rode kastanje, bonte iep en berk worden door de architecten geplant om hun opvallende kleur. Deze boomsoorten kwamen in De Plantage voor. Om de geur worden balsempopulieren en diverse esdoorns, linden en robinia's gekozen.

Op het moment is er van de naaldbomen niets meer terug te vinden in De Plantage. Van de oorspronkelijk grote boomgroepen staan nu nog gewone eik en gewone esdoorn. Nu staan in De Plantage nog steeds, uit 1850, witte paardekastanjes, enkele platanen en veel esdoorns. Er staan in het park enkele Noorse esdoorns. Daarnaast dateren een vleugelnoot, Hollandse linde, haagbeuk, Amerikaanse eik en tamme esdoorn uit de tijd van de aanleg.

Plantverband
De rechte lanen die het park omsluiten, dateren uit de voorgaande periode en waren ouderwets in het ontwerp. Toch heeft Zocher ze laten staan. Door er openingen in te maken kon licht binnendringen in de overigens vrij duistere ruimte en pasten ze in het open-gesloten en licht-donker beeld. Vandaar dat L.P. Zocher ook langs de open ruimte (hertenkamp) enkele gaten liet vallen in de rij bomen.
Nu zijn de lanen beplant met eiken en populieren.

Naast de laan bij de hertenkamp plaatste hij een enkele groep bomen, op de rand van de oever. Bomen werden schuin in de oever geplant, over het water hangend; dit ter verhoging van het natuurlijk effect. In de Plantage hangt een oude Hemelboom schuin over het water.

Er zijn heel veel verschillende vormen waarin bomen zijn geplant: rijtjes, lange groepen, cirkels, lange halve cirkels, drie bomen en vier bomen. Twee bomen bij elkaar langs het pad wordt veel gevonden bij beuken en essen. Het plantverband moet steeds een natuurlijk karakter hebben; in de praktijk wordt echter wel degelijk rekening gehouden met allerlei kenmerken en eigenschappen, zoals de bladkleur in voor- en najaar, de bladvorm en -grootte en kroonvorm van bijeengeplaatste bomen. Standaardcombinaties zijn bijvoorbeeld groepjes esdoorns, diverse eiken, diverse kastanjes, de twee verschillende platanen, een groene en een bruine beuk, een beuk met een robinia of beuk met kastanje.

Boomvormen
In Zochers parken werden regelmatig bomen in een cluster in één plantgat gezet. Op plaatsen die extra moesten opvallen, werden meerdere bomen in een plantgat gezet, die dan met elkaar vergroeiden en een extra brede kroon maakten. Het verschil met een afgezaagde boom die weer met meerdere stammen uitloopt, is gering. Waar de naden van de stammen tot in de grond doorlopen zijn het geclusterde bomen. Vooral bij linden is het onderscheid bijzonder moeilijk te zien. Dat Zocher jr. de techniek van een boomcluster toepaste, is bewezen op Rosendael, waar ogenschijnlijk één beuk met drie stamkernen werd gevonden met de bast nog aan de binnenkant. Deze praktijk paste L.P. Zocher ook toe met moseiken in de Utrechtse Tolsteegsingel. Ook met iepen, beuken en zomereik werd dat gedaan. Men

Beide foto's ca. 1900.
Rechts: Wilhelmina linde 1898.
Links: boomgroep met hoge en lage heesters

had dan snel een imposante stam en een grote kroon. De naden van de individuele bomen lopen dan van boven naar beneden door.
In het ontwerp van De Plantage heeft L.P. Zocher bijna geen solitaire bomen getekend. Aan de bovenzijde van het ontwerp geven twee zware boomgroepen doorzicht naar de achterliggende bouwlanden en de lanen van de Vier Perken. Men kan zich voorstellen dat genoemde boomgroepen dienden te bestaan uit meerdere bomen, waarvan er enkele in een plantgat werden gezet. In de Plantage zijn zulke bomen slechts aanwezig in de mogelijk later toegevoegde hoek van het terrein bij de begraafplaats. Daar staan een veelstammige Paardenkastanje en een gekapte of gebundelde esdoorn.
Het is ook gebruikelijk om alleenstaande bomen of kleine boomgroepen op een lichte verhoging te planten. Daardoor krijgen de grasvelden vanzelf een iets glooiend karakter, dat nog versterkt wordt door het oppervlak enigszins uit te hollen. Daardoor ontstaat diepte in het beeld.

Boom- en heestergroepen

Wanneer een veld begrensd wordt door een bosje, wordt de bosrand afgeschermd met struiken, zodat men niet tegen de stammen aankijkt. Vroeger werden er veel meer heesters aangeplant dan tegenwoordig. De beperkte levensduur van de heesters en de wens tot 'sociale veiligheid' heeft de heester uit onze plantsoenen doen verdwijnen.
Zocher gebruikte heesters onder de bomen en als zelfstandige groepen in het gras in de zon. Onder boomgroepen op markante punten die meer zon kregen, werden veel bloeiende soorten struiken en bomen toegepast, van gouden regen tot kerssoorten. In de verkoopcatalogus van zijn vaders kwekerij stonden vele heesters.

Boomgroep met hoge en lage struiken
Hoewel ook wel bomen langs het pad kunnen worden geplant en de struiken daarachter, hebben de boomgroepen met ondergroei een kenmerkende opbouw:
- aan de rand lage struiken (tot maximaal 2 m)
- daarachter hogere struiken
- hoge bomen in het midden
- in het midden wintergroene struiken en /of
- naaldbomen tussen de loofbomen.

De variaties van deze opbouw bestaan uit perken met verschillen in het aandeel van de genoemde beplantingssoorten. Van alleen bomen met ondergroei zonder lage rand, tot een perk met alleen struiken of met alleen naaldbomen. Wel is het steeds de bedoeling dat men niet door de boomgroepen met ondergroei heen kon kijken, ook niet in de winter. Ook dan moet de wandeling 'verrassend' zijn. In de boomgroepen waaronder bloeiende sierstruiken ("Engels hout") behoren te staan, is dat alleen mogelijk indien er voldoende licht vanuit de rand of tussen de bomen door valt. Dat betekent bij een plantvak van meer dan 10 meter breedte dat de bomen 10 meter uit elkaar moeten staan om de struiken eronder nog tot bloei te laten komen.

Boomgroep zonder onderbegroeiing
Op het ontwerp van L.P. Zocher kan men niet zien welke bomen geen onderbegroeiing hebben; in werkelijkheid komt die situatie wel regelmatig voor. Op plaatsen waar ze dicht op elkaar staan, groeien bomen vooral in de hoogte en weinig in de breedte. Dit is het geval

Ca. 1900, hertenkamp met "beek" en boomgroepen in de oever, waaronder twee Douglas sparren.

wanneer de plantafstand varieert tussen drie en zeven meter. Onder de kruinen ontstaat een donkere ruimte. Tussen de stammen door is vrij zicht op de omgeving. Dergelijke groepen bestaan voornamelijk uit eik, Amerikaanse eik en esdoorn. Het is te donker onder de bomen voor een goede grasgroei. Op enkele plekken in De Plantage komt dit voor.

Bloemperken
Bloemperken waren voor L.P. Zocher ondergeschikt aan de grote lijnen die hij voor ogen had. Op zijn ontwerptekening van De Plantage komen we ze niet tegen. We zien wel op vier plaatsen bij de vijver (voor de brug) in de bosjes duidelijk roze en blauwe kleurtjes. Hier zijn geen bloemperken maar bloeiende heesters bedoeld. Overigens paste Zocher wel eens bloemperken toe in zijn ontwerpen. Vanaf circa 1870 worden bloemperken vermoedelijk frequenter.

Gras

Het grasveld was open kijkruimte, eigenlijk niet bedoeld om te betreden. Het gras zorgde in ruimtes voor de tegenstelling open - gesloten. Gras op de glooiende hellingen gaf deze een heel speciaal accent. Het gras (Engels raaigras en klaver) dat aanvankelijk met de zeis werd gemaaid, had per seizoen verschillende kleuren vanwege de erin voorkomende kruiden. Door het maaibeleid en de grassoort is het niet mogelijk om te streven naar een kruidenrijk grasland. Madeliefjes, paardebloemen en ereprijs zijn toch wel welkom. De bolletjes (krokussen) toverden het gras tot een paars-blauw veld in het voorjaar. De kwekerij Rozenhage van L.P. (deze nam hij over van zijn vader J.D. Zocher) had zeker ook diverse bolgewassen in het assortiment.

Hertenkamp

In het landschap behoorde vee en wild te lopen. Een hertenkamp of koekamp werd een algemeen verschijnsel in een 19de eeuwse landschapspark.
Op het grote veld dat door de"beek" wordt omgeven zijn vermoedelijk van begin af aan herten bedoeld geweest, vanwege de omringende beek. Ook de plaats van het hertenhuis was in de tekening van 1850 al aangeduid met een bijzondere boomgroep. Zocher zal er niet zeker van zijn geweest dat het de stad zou lukken herten te plaatsen en wilde laten zien dat ook zonder dat de aanleg mooi zou zijn. Het hertenhuis met enigszins doorgezakt en ver overstekend rieten dak is het typerende onderkomen van exotische dieren, in dit geval damherten.

Boven foto uit ca. 1908 en onder dezelfde situatie in januari 2004.

3 Aanleg en vervolg

3.1 Aanleg, afwijkingen en aanvullingen op het ontwerp

De ontwerptekening van Zocher van 1850 moet gezien worden als een presentatietekening, niet een exact ontwerp, dat precies zo diende te worden uitgevoerd; de tekening was leidraad bij de werkelijke aanleg. Vermoedelijk is Zocher daar niet bij aanwezig geweest. De vijvervorm, het verloop van de paden, de vorm van het weiland en de kleine eilandjes zijn licht afwijkend van zijn tekening en geen van alle mooier. De verhoudingen van de tekening komen trouwens niet helemaal overeen met de werkelijkheid. Maar dat lijkt niet de reden voor genoemde afwijkingen. Veel van de afwijkingen en aanvullingen op het ontwerp zijn al aan de orde geweest.
Hieronder worden de kenmerken van de aanleg nogmaals kort samengevat en besproken aan de hand van oude foto's.

Vijver
De rondingen van de vijver werden juist even anders, wat vooral opvalt in het eerste rechter landpunt dat veel dikker werd dan aangegeven. Niet alleen veranderde daardoor het wateroppervlak, maar ook de ronde groep struiken paste toen niet meer zo mooi in die landpunt. Nog steeds is dit een zwakke plek in het park.
Op de linker oever werd een rond struikenperk, vermoedelijk rozen, geplant. Dat bestaat niet meer.
De *hertenwei* is iets langer dan op tekening en de brug over de vijver ligt iets verder van de hertenwei vandaan. Daarom werd de vijver korter en meer kronkelend aangelegd dan getekend.
De brug was het centrale punt in het park. Het was een wit houten brug, met een mooie boog die zich in het water spiegelde. Enkele groene vertikale lijnen accentueerden de lage randen zonder leuning. De meeste foto's en een tekening werden gemaakt met het zicht op die brug.
De eilandjes liggen bijna symmetrisch op gelijke afstand van de brug, een vorm te primitief voor Zocher.

Lanen
De rechte lanen die het park omsluiten, werden door L.P. Zocher slechts vaag in zijn tekening aangeduid. Zij dateren uit de voorgaande periode en waren volgens zijn opvatting ouderwets. Toch heeft hij ze laten staan. Alleen de eiken in de Van Hoytemalaan dateren uit Zochers tijd of zijn zelfs iets ouder. De laan aan de zijde van de Hertenkamp heeft Zocher wel getekend. Behalve enkele bomen langs de hertenkamp, bestaan die eiken niet meer. Wel is een stuk eikenlaan herplant.

Beplanting
Op de oude foto's ziet men een dichte boombeplanting, enkele struikenperken en kan men een enkele solitaire boom herkennen, plataan, beuk lang de vijver, douglas langs de beek. De linde die een herdenkingsboom (Wilhelmina 1898) is, staat tegenover de linde van de eerste aanleg. Beide vormen nu een soort poort over de vijver met zicht naar de brug.

Foto januari 2004, nieuw hertenhuis in aanbouw.

Hertenkamp
Vermoedelijk zijn al meteen herten voor de hertenkamp aangeschaft en is een bijbehorend onderkomen gebouwd. Dit hertenhuis met rieten dak is typerend voor de tijd. Er werd een treurwilg bij geplant. Helaas zijn geen historische gegevens over de hertenkamp bekend. Slechts een oude foto (1891?) laat een deel van de wei binnen de beek zien. Er was toen geen hertenhek. De wei ligt hoger dan het park. Er heeft een muziektent op de wei gestaan, waarvan de fundering nog zichtbaar is. Foto's van de muziektent zijn de onderzoekers niet bekend.
Lange tijd waren er geen herten tot in 1953 nieuwe herten werden aangevoerd en twee nieuwe hokken werden gebouwd. Deze zijn in 2004 afgebroken na bouw van een nieuw hertenhuis. Het oude hertenhuis bleef gespaard; een nieuw werd in 2004 gebouwd.
De omrastering is nu aan de buitenzijde van het water, zodat de herten meer ruimte hebben en langs de buitenranden van het water kunnen lopen.

Herzieningsplan 1966

De onderstaande gegevens komen uit het concept-beheerrapport over de Plantage, 2004.
In april 1964 werd aan B&W gemeld dat een aantal bomen in de Plantage gevaarlijk waren wegens ouderdom en stormschade. Prof. Dr. J.T.P. Bijhouwer maakte in 1966 een herzieningsplan waarbij het herstel van het park, zoals door Zocher bedoeld was, voorop stond. Het was een herstelplan. Toch wilde Bijhouwer ook een deel van de beek om het weiland dempen, zodat de mensen dichter bij de herten konden komen. Destijds lag het hertenhek nog binnen de gracht.

Uit veiligheidsoverwegingen zouden 57 bomen gekapt moeten worden (advies 1969).
Begin november 1970 werd het park gesloten voor publiek wegens het gevaar van afvallende zware takken en omvallende bomen. Eind 1970, na advies van Staatsbosbeheer, werd een begin gemaakt met het rooien van de gevaarlijkste bomen.
In april 1971 werd krediet beschikbaar gesteld voor de herstructurering van het park en voor het vernieuwen van de vogelverblijven. Het werk werd pas in 1974 uitgevoerd. Er werden 69 bomen gerooid en 35 bomen geplant. Het plan van Bijhouwer (niet gezien) is niet geheel uitgevoerd want de beek om het weiland is open gebleven.

Diversen
In 1976 zijn de vogelkooien vernieuwd. Sinds wanneer die vogelkooien aanwezig waren, is niet bekend. Zij herbergen een ook door kenners zeer gewaardeerde verzameling van oude kippenrassen en fazanten.
Een stenen bank met bijbehorende beplanting en vazen werd geplaatst.
In 1984-'85 zijn alle beschoeiingen in de Plantage vernieuwd. De nieuwe beschoeiing bestaat uit azobé vlechtmatten. Over de gehele lengte van de beschoeiing is aan de bovenzijde een azobé plank aangebracht.
Vanaf 1986 tot ongeveer 1992 zijn er in de Plantage allerlei bolgewassen geplant, als sneeuwklokjes, boshyacinten en krokussen. Vooral de crocussen hebben zich sterk vermeerderd, wat paarse velden oplevert.
De fontein dateert uit 1992, toen een diepwel pomp werd aangelegd, mede ter verbetering van de waterkwaliteit. Tevens zijn de meest bewandelde paden toen geasfalteerd.

De omtrek van de bomen; toen en nu

Legenda

Omtrek bomen uit het ontwerp van L.P. Zocher uit 1850

Omtrek bomen in het heden

Albers Adviezen
Historische Landgoederen

Postbus 85
3500 AB Utrecht

030 - 231 07 88 / 06 - 51 00 32 31
LHAlbers@cs.com
www.historicalparks

In 2000 zijn heesters in de plantage flink teruggezet en hebben karakteristieke struiken meer licht en ruimte gekregen. Ook zijn veel dode takken uit bomen gesnoeid en zijn dode en slechte bomen verwijderd.
De oktoberstorm van 2002 richtte schade aan. Omgevallen bomen en afgebroken takken werden verwijderd. In 2003 is een nieuw dierenverblijf gebouwd midden op de hertenkamp. Het is een vierkant gebouw met een hooiberg erboven.

3.2 Hoeveel van de eerste aanleg is nog aanwezig

De paden zijn gebleven, zoals ze zijn aangelegd. Dat betekent dat het hele ontwerp van Zocher in het padenpatroon is terug te vinden.
Ook de karakteristieke invullingen van de snijpunten van de paden bestaan nog, als een pleintje met cirkel van beplanting in het midden, of als een beplantte driehoek.
Pad-materiaal
Zocher maakte paden van puin, met een laag zand (rivierzand) en dan grind daarover. Het pad was daardoor ligt van kleur. Dit geeft een heel ander beeld dan het asfalt dat nu op veel paden in De Plantage ligt. Asfalt met grint is nog steeds donker van kleur. Daarnaast is asfalt geen halfverharding en doet niet aan als een ondergrond waarop men buiten loopt.
De resterende grintpaden worden niet bijgehouden, zodat ze bijna niet meer zichtbaar zijn onder de begroeiing. De geasfalteerde paden zijn bijna overal even breed, terwijl dat vroeger mogelijk niet zo was.
De tegenwoordige brug is niet bijzonder of mooi.

De verdeling open ruimten en gesloten struiken- en bosranden is niet meer helemaal als bedoeld. Open plekken zijn dicht geplant of dicht gegroeid, gesloten struikengroepen zijn vaak te open geworden.
De vijver heeft een kleiner wateroppervlak vanwege overhangende bomen en een zwaar begroeid eiland.
De zuidhoek heeft te weinig bossages om de vijver te verhullen en dus te zorgen voor een verrassing. De paar dennen op deze lob zijn te ijl.
Tussen de westelijke laan en de vijver waren vroeger dichte bossages. Deze zijn bewust open gekapt, met gevolg dat een andere verhouding open-dicht is ontstaan.
Op de hertenkamp staan juist weer meer boomgroepen.
Van het grote grasveld ten oosten van de hertenkamp zijn de vormen verwaterd, waardoor doorkijken ontstaan die niet bedoeld waren.
De plek waar de begroeiing het meest overeenkomt met het Zocherontwerp is de oostelijke rand langs de Van Hoytemalaan.

Het bomensortiment
Het was van belang dat ook in de winter het park zijn vorm behield. Daarvoor werden wintergroene soorten gebruikt als hulst, taxus, rododendron en de al genoemde naaldbomen. Oude hulst, taxus en rododendron komen alle voor in het park. Naaldbomen staan er bijna niet en zij staan op een andere plaats dan volgens het ontwerp.
In de oorspronkelijk grote boomgroepen staan zomereik, esdoorn en essen. De kleinere boomgroepen maakte L.P. Zocher met kastanjes, haagbeuk, robinia's en esdoorns.
Uit 1850 zijn veel solitairen of anderszins opvallende bomen aanwezig: rond de vijver: Hollandse linde, een haagbeuk die schuin over het water hangt, zware eik bij brug, bruine

Huidige situatie; Boomkronen, zichtlijnen, ruimtes.

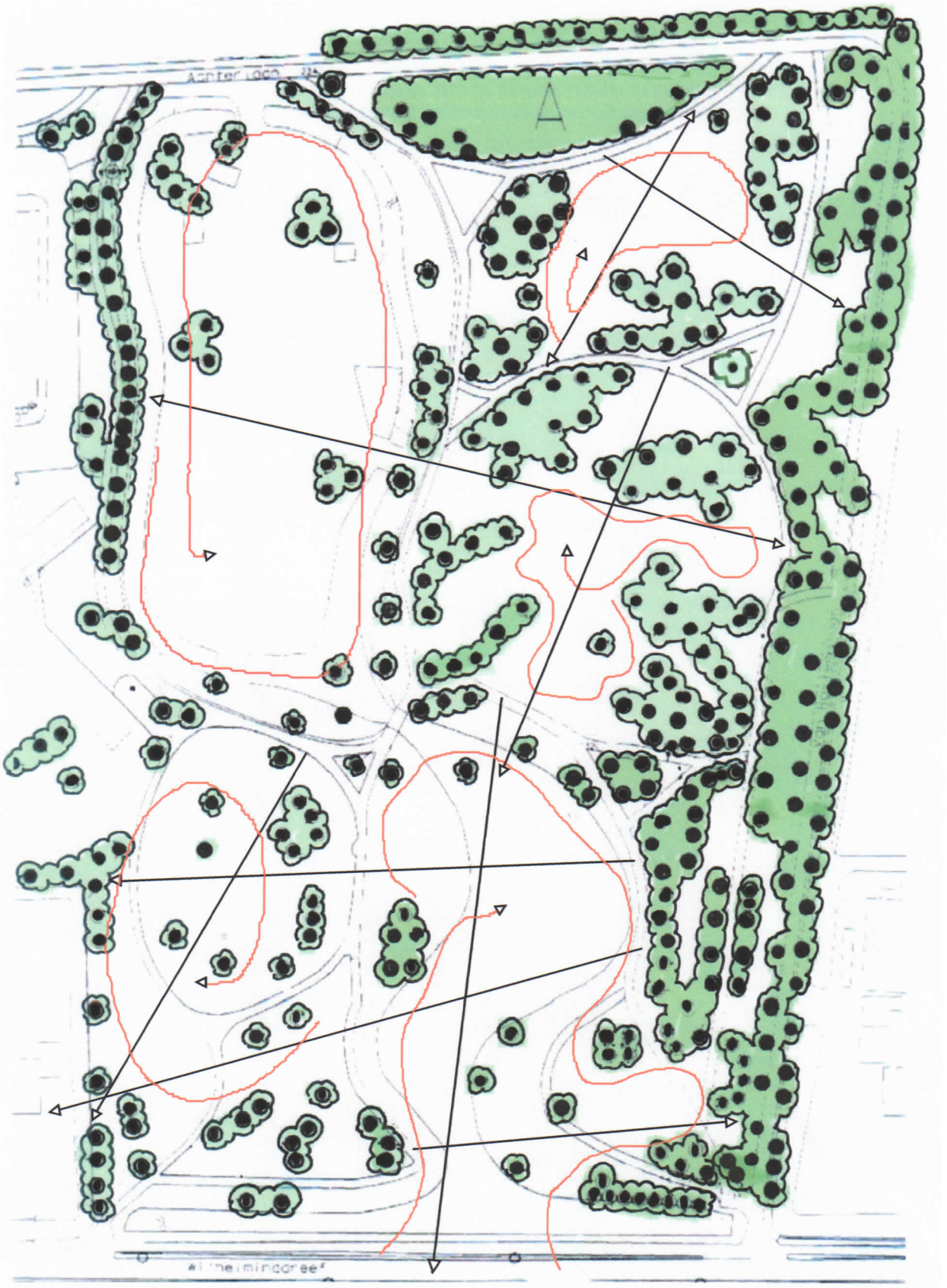

Legenda

Boom kronen

Zichtlijnen

Ruimtes

Albers Adviezen
Historische Landgoederen

Postbus 85
3500 AB Utrecht

030 - 231 07 88 / 06 - 51 00 32 31
LHAlbers@cs.com
www.historicalparks

beuk op heuveltje bij de brug, grote plataan.
Rond de hertenkamp: 2 vleugelnoten, oude eikenlaan met jongere eiken tussen geplant, haagbeuk, beuk, eik.
Bij het hertenhuis: treurwilg en eik.
In de boslobben rond het veld staan veldesdoorn, veldesdoorn, paardekastanje, enkele platanen en veel esdoorns. Er staan in het park enkele Noorse esdoorns. Deze exoten werden door L.P. Zocher maar ook al door zijn vader toegepast.

Veel bomen worden 60 tot 80 jaar oud geschat. Dat betekent dat omstreeks 1930 onderhoudsactiviteiten in het park hebben plaatsgevonden.
Uit deze periode dateren een rode kastanje, moerascypres, linde, enkele eiken, een groep witte esdoorns en gewone esdoorns.
In De Plantage staan nog twee groepen bomen (achter de volière) die in één plantgat zijn gezet. Het gaat hier om een paardekastanje en een gewone esdoorn. Deze bevinden zich in de hoek van de begraafplaats. Een tweede vergelijkbare boomvorm is een esdoorn. Het park is nu veel minder dicht geworden.

Diverse soorten struiken zijn aanwezig, ook recent aangeplant.
De stinsebeplanting dateert grotendeels van na 1986 20.
De Plantage is zeker ook van belang voor het aspect natuur. Uit inventarisaties van vogels en vleermuizen blijkt dat er veel vogels broeden, vooral ook holenbroeders voorkomen dankzij de oude bomen en sinds een jaar een paar ooievaars 21.

De padenstructuur, de vijver, het weiland, het grasveld en de vier lanen zijn aanwezig. De oorspronkelijke structuur van het park is dus nog volledig aanwezig.

---

20 Voorkomende stinsebeplanting: narcis, krokus, boshyacinth (Scilla nonscripta en Scilla siberica), sneeuwklokje, sneeuwroem (Chionodoxa) en daslook (Allium ursinum), blauw druifje (Muscaris)

21 In 1999 zijn 29 verschillende soorten broedvogels waargenomen, met samen 126 territoria. Hieronder wordt een aantal van de aangetroffen broedvogels weergegeven.

1	paar	bosuilen
3	paar	grote bonte spechten
1	paar	matkoppen
5	paar	boomkruipers
2	paar	Spotvogels
7	paar	zwartkoppen
1	paar	Fluiters
1	paar	groene spechten
1	paar	boomklevers

Achteruitgang: glanskop, wielewaal, ringmus, huismus
Nieuwe soorten: holenduif, boomklever, staartmees, putter, vlaamse gaai, groene specht.
Vanaf april 2003 is er een paartje ooievaars aanwezig.
Dwergvleermuis, ruige dwergvleermuis, laatvlieger, grootoor vleermuis, brandvleermuis, rosse vleermuis, watervleermuis.

Kaart Historische wegen en lanen

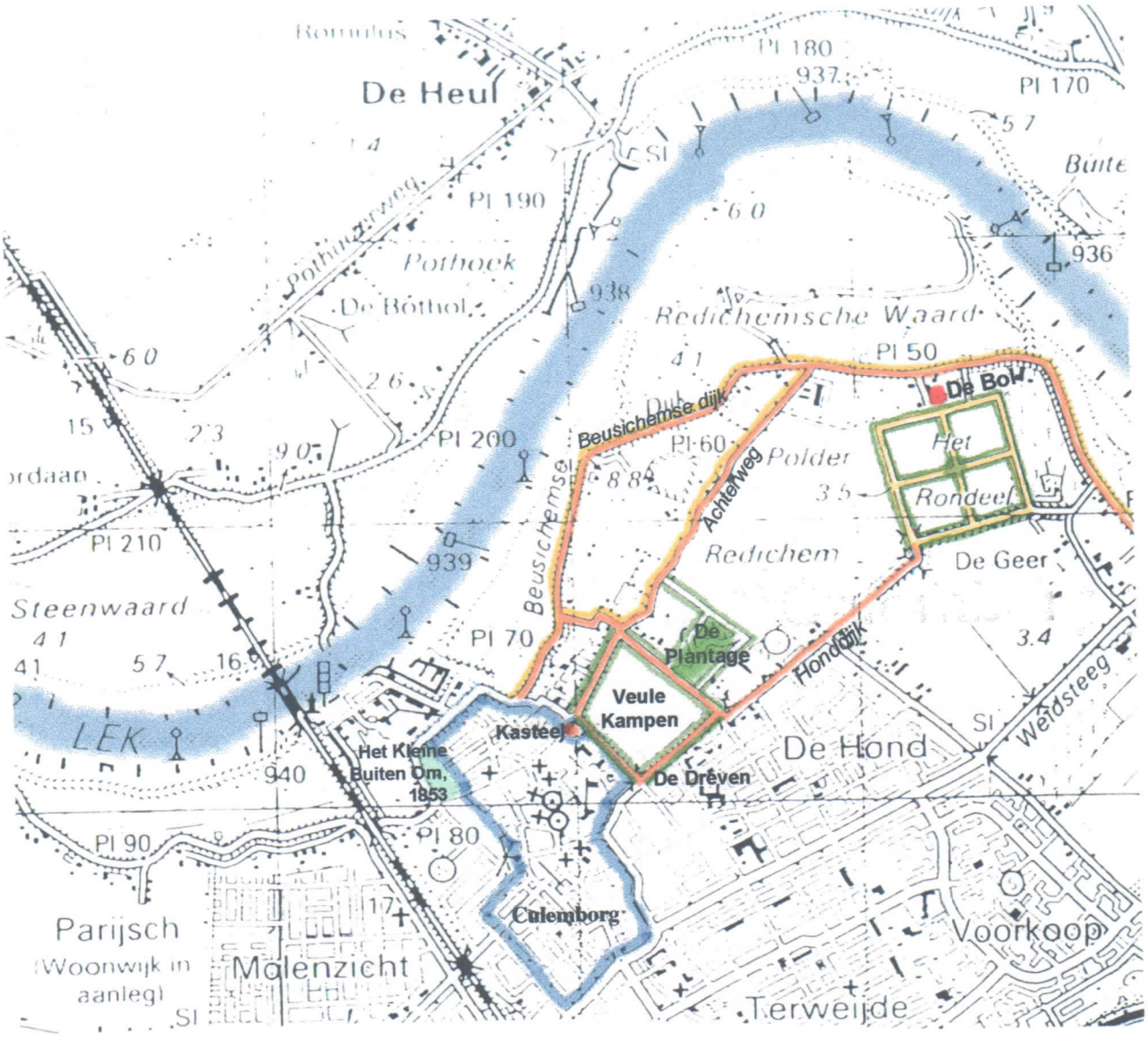

Aanleg

- Middeleeuws: dijken en Achterweg
- Vóór 1621 De Dreven, Veule Kampen
- 1640-1644 De Honddiik, De Vier Perken gelijk aan het Rondeel en huis De Bol
- Laanbeplanting
- 1780 De Plantage, ontwerp L.P. Zocher 1850

Schaal ca 1: 10.000

Albers Adviezen
Historische Landgoederen

Postbus 85
3500 AB Utrecht

030 - 231 07 88 / 06 - 51 00 32 31
LHAlbers@cs.com
www.historicalparks

3.3 Omgeving nu

De omgeving van de Plantage is maar heel weinig gewijzigd. Het uitzicht vanuit de Plantage over de Veulekampen naar de stad is nog zoals het was bedoeld. Het uitzicht aan de achterkant van het park over de bouwlanden richting de Vier Perken is nog steeds mogelijk. Aan weerszijden bevindt zich bebouwing of beplanting. Hier waren geen uitzichten voorzien, maar mogelijk reeds de villa's gedacht die later langs de Wilhelminadreef werden gebouwd op ruime groene kavels.
De villa van burgemeester Hoytema lag naast het park aan de oostkant, waar nu een school staat. Dit betekent weliswaar een ander aanzicht, maar de school is achter de rijen kastanjebomen van de Wilhelminadreef toch in belangrijke mate verhuld. De voormalige boomgaarden achter de school en de villa's zijn sportvelden geworden. In het park merkt men daar niet veel meer van dan dat er betrekkelijk veel fietsers over de Van Hoytemalaan gaan.
Aan de westzijde ligt sinds de 19de eeuw de begraafplaats, achter de villa's langs de dreef. Vermoedelijk is bij het ontwerp in 1850 al rekening gehouden met de begraafplaats en de villa's waarvoor de Plantage als centraal park fungeert. De historische omgeving is dus goed bewaard gebleven.

Zicht over de Veule Kampen naar de Plantage.

Kaart Historische elementen van de Plantage

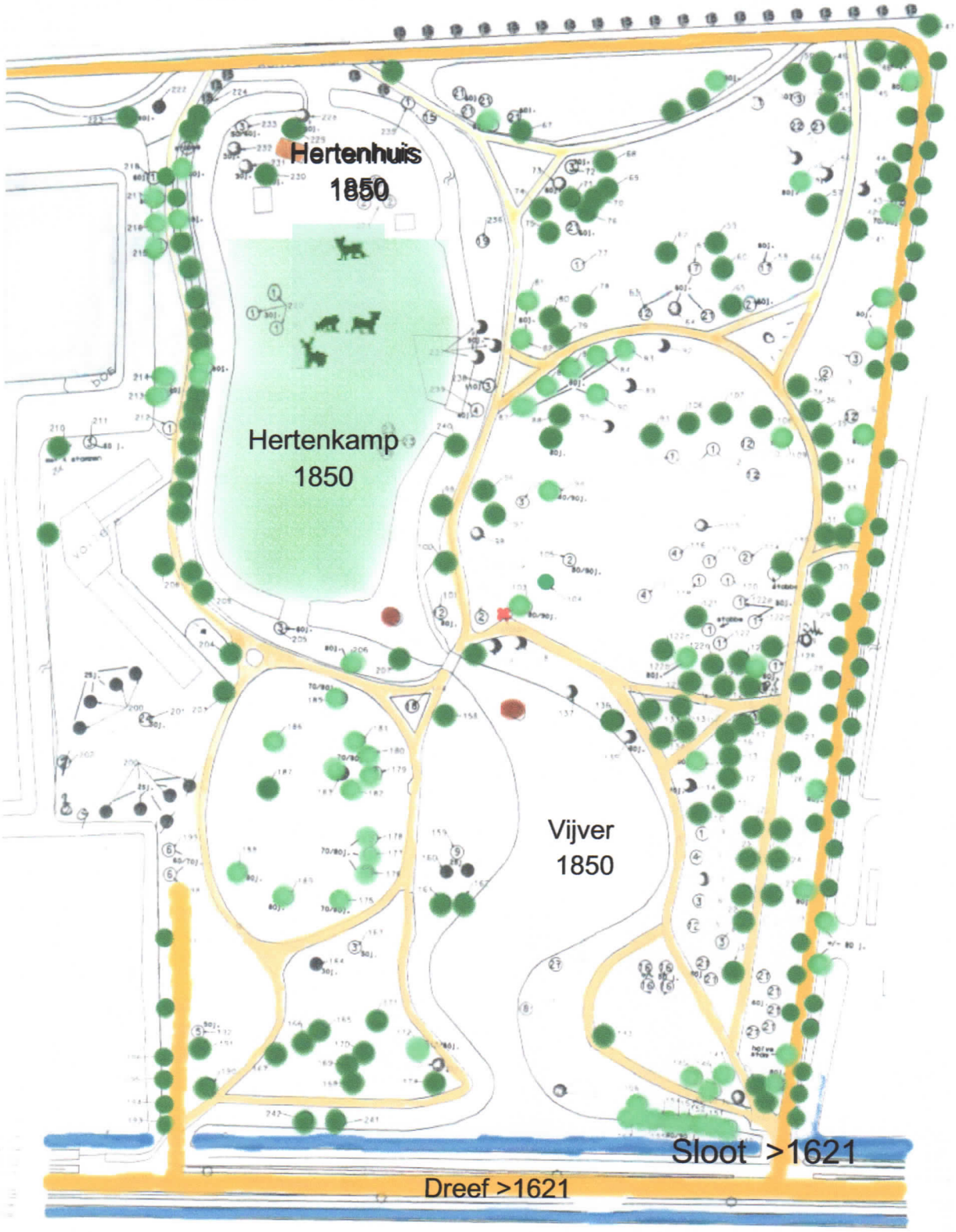

Aanleg

- Lanenstelsel 1780
- Padenstructuur 1850
- Bomen 1850
- Bomen ca 1930
- Eiland 1850
- Bank

Albers Adviezen
Historische Landgoederen

Postbus 85
3500 AB Utrecht

030 - 231 07 88 / 06 - 51 00 32 31
LHAlbers@cs.com
www.historicalparks

4 Waardering en aanbevelingen

4.1 Waardering van de Plantage binnen het werk van L.P. Zocher

Hoe kunnen we de Plantage waarderen binnen het oeuvre van L.P. Zocher?
In de bijlage is een lijst van zijn werk opgenomen.
Ten eerste blijkt daaruit dat de Plantage te Culemborg het eerste werk is van Louis Paul dat bekend is. De stad was zo tevreden met dit werk dat hem in 1853 het ontwerp voor Het Kleine Buitenom werd opgedragen. Deze lang gerekte "wandeling" langs de stadsgracht ligt nu naast het tennispark en is grotendeels verdwenen.
Op Clingendael en Oosterbeek in Den Haag werkte hij als adviseur in 1851. Zijn vader was daar al eerder begonnen. Het Frederiksplein te Amsterdam (1865) en de begraafplaats Zorgvliet (1867) zijn de volgende projecten waarvan zijn aandeel naast dat van Jan David bekend is. Daarna lijkt het werk van Louis Paul onder te gaan in het werk van zijn vader. Deze overlijdt in 1870. Pas daarna zijn weer architectonische ontwerpen van Louis Paul Zocher bekend.
Het meest lijkt nog het deelpark van Twickel, Breeriet (1870-'71) op de Plantage en het Sterrebos te Groningen. Dit laatste werd pas in 1882 door L.P. Zocher veranderd in een landschapspark 22.
Binnen het oeuvre van L.P. neemt dit eerste zelfstandige ontwerp, dat goed bewaard bleef, een belanghrijke zo niet de belangrijkste plaats in. De Plantage is het waard onder de Monumentenwet beschermd te worden als Rijksmonument.

4.2 Conclusies

De Plantage is met zijn aanleg van lanen in 1779 en 1885 en landschappelijk ontwerp in 1850 door Louis Paul Zocher een stadspark dat van groot historisch belang is en wel om de volgende redenen.
Het grondgebied is intact. De structuur van lanen, water, paden, hertenwei met hertenhuis en groot grasveld is intact.
Alle paden die door Zocher zijn getekend zijn aangelegd, al is dat niet exact op dezelfde plaats. Er zijn vele oude bomen uit de tijd van aanleg bewaard gebleven ondanks noodzakelijke dunningen, kappen en stormen.
Ook de historische omgeving, de relatie met het stadje, de dijken, de 17de eeuwse Dreven met de Veulekampen en de Vier Perken met de Bol zijn alle in stand gebleven. De Plantage vormt het centrum van een groot gebied dat al in de 17de eeuw om recreatieve redenen werd ingericht. Binnen het oeuvre van Louis Paul Zocher neemt dit park een zeer belangrijke plaats in.

In het beheerplan voor de Plantage is restauratie de onderliggende drijfveer. Het is de wens van de Gemeente het park verder te restaureren en in historische zin te onderhouden.
Het park maakt onderdeel uit van een Beschermd Dorpsgezicht.
De Rijksdienst Monumentenzorg heeft bevestigd van plan te zijn ook de Vier Perken als Rijksmonument te beschermen.
Dit unieke park van Louis Paul Zocher is bijna geheel gaaf bewaard gebleven.

22 L.H.Albers heeft dit park niet bezocht.

Foto voor 1921, houten boogbrug met lage reling.

De originele ontwerptekening bestaat nog. Men heeft de intentie het park zo goed mogelijk te restaureren. Het is het centrum van dit gehele historische recreatie gebied. Dit alles betekent dat het park zeer zorgvuldig in stand moet worden gehouden en zeker – zoals reeds gezegd- het belangrijk is het als Rijksmonument te beschermen.

4.3 Aanbevelingen

Om de cultuurhistorische waarden in stand te houden volgen hier enkele aanbevelingen ten behoeve van het behoud en beheer van het park.

- In stand houden en weer open maken van ruimten, bossages en zichtassen, zoals aangegeven op kaart.
- groepen bloeiende heesters terugbrengen, soorten die omstreeks 1850 veel werden gebruikt. Voor de sortimentskeuze gebruik maken van de oude catalogus van de kwekerij van Zocher.
- enkele kleine groepjes naaldbomen planten.
- Amerikaanse eik niet als exoot bestrijden. Was voor L.P. Zocher een nieuwe boomsoort, dus een typische parkboom, die bewust is aangeplant.
- Bijzondere boomvormen als gebundelde bomen, boomboeketten durven aanplanten. Een enkele boom schuin in de oever planten (na uitval kolossale haagbeuk)
- Enkele Italiaanse populieren in hertenkamp bij treurwilg planten (zie Zocher tekening) en zo mogelijk een bijzondere boom in boomgroep noordoost kant.
- Het westelijk deel van het park weer verdichten.

- Weer open maken van de paden, die dreigen te verdwijnen.
- Paden van natuurlijke halfverharding maken, geen asfalt.

- Oude sierlijke, houten brug herstellen. De brug had een mooie boog, lage randen en geen leuning. Hij was wit geschilderd met een enkel groen vertikaal accent.

- Beschoeiing, indien nodig, zo laag mogelijk houden, zodat de oevergang gras –water nauwelijks wordt onderbroken. Een glooiende oever is het beeld dat L.P. Zocher heeft beoogd.

Ca 1890, de Plantage, aquarel H.L.B. van Hoven.

5. Documentatie

Internetsites
Archieven
Kaarten
Prenten, tekeningen en foto's
Foto's en prentbriefkaarten
Literatuur

Internetsites
www.library.wur.nl/speccol
www.historischetuinen.nl
www.WoonOmgeving.nl

Bezochte archieven
G.A.A. Gelders Archief, Arnhem
A.R.A. Algemeen Rijksarchief, Den Haag
H.U.A. Het Utrechts Archief, Utrecht
M.E.W. Museum Elisabeth Weeshuis, Culemborg

Tekeningen

1850 L.P. Zocher
Ontwerptekening plantsoen 'De Plantage'. Aquarel in kleur 46x30. MEW.

Ca. 1890 Zicht over de vijver naar het bruggetje, H.L.B. van Hoven. Aquarel in kleur, 17.1 X 22.1. MEW.

Kaarten

1620 -1621 Hendrick Jansz Verstraelen
Afbeelding geometri van de ovde end playsante graefflijcke stadt Cuylenborc alsoe die nu ter tijt te zien is Hendricus Verstraele. Geen schaal vermeld, kopergravure op blad 51 x 38 cm, GAA inventaris 0963 Collectie Plattegronden PL16A.

Tussen 1601-1621 Daniël Schillincx (werkzaam 1601-1627)
De nieuwe Dreven bij het kasteel Culemborg. Handschrift, gekleurd. Afgebeeld zijn de oude en de nog te maken nieuwe dreven.
"Caerte ofte Project van den plattengront of te forme van Dreven gelegen bij oosten het huijs ofte Casteel van Culenborch. Soo wel van de oude en nieuwe gemaeckte Dreven als daer men noch eentie nieuwe Dreven meent te maecken volgen d'afmeetinge en de afpalinge bij mij ondergeswooren lantmeeter gedaen en de in dese geprojecteert. De nieuwe gemaeckte en beplante Dreef is lanck …. " [enz]
GAA, inventaris 0370, Heren en Graven van Culemborg K 5 (inv nr 4547A).

ca 1630 -1640 Nicolaas van Geelkerken,
2 manuscriptkaarten, ontwerpen voor lanen bij het stadje
" Deze manier zou goet sijn maar moet door alte vool lants gae. Dat daer door geschent zouden zijn als oock door de [ ] van Teunis Gijsbertes Boomgaert. Als ook door sw gracht van de Louis Lampers Braij ende anders so veel aarden zoude so geconsumeerd werden.

ongedateerd, gesigneerd.
G.A.A. archief 0370 Heren en Graven van Culemborg k.5.

1699 W. Leempoel
Fragment van een kaart van de Tielerwaard, naar een tekening door W. Leempoel 1699, door H.Tas landmeter, 1729, en verkleind door W.A. Bachiene.
G.A.A. 0752 Algemene kaartenverzameling nr 22.

1702 W. De Roy, getekend naar kopie van D. Van Groenouw uit 1647
Caerte vande tienden gelegen inde Graafschappen van Buren ende Cuylenburgh toebehorende d' Eerw.Heeren Deken en Kaplaren der kercke St Jans t Utrecht Ao 1647
HUA inventaris 222 Archief kapittel van St.Jan, archiefnummer 217.

1749 Willem Isak Steven Marlet de Ronssy
Plan van de stadt en het geheel graefschap van Kuylenborg. Schaal 1: 10.000 Kaart op linnen handschrift gekleurd 116 x 132 cm op blad 119 x 135 cm
GAA 0509 kaartenverzameling 25.

1761 Jacob Perrenot
Kaart van de Graafschappen Buuren en Culenburg neffens de aangrensende Oude Abdy van Mariënwaard het Ampt van Beest en Renoy met de Baronnie van Ackoy, alle boven de Diefdijk gelegen en meetkundig opgenomen... De Vij Heeren Landen.
schaal 1:40.000
GAA 0509 kaartenverzameling 23.

Ca 1750 J. Perrenot
Plattegrond der Stad Culenburgh met de omliggende Hoven, Cingels, Dreefden en andere Landstreeken.

1789 F.W. Conrad
Kaart van de Neder-Rhyn en de Leck stroom van de stad Arnhem, tot aan het Oudslykerveer beneden de stad Culemborg, 1789-1793, kopergravure Leonard Schenk Janss. (Amsterdam), 31,5x195,5 cm fragment.
Particuliere collectie.

1809 J. B. Beltjes
De voor- en achterboezem van de Koninklijke geweerfabriekmolen te Culemborg.
handschrift, diverse maten.
GAA blok 0370 Heren en Graven van Culemborg K 5 A inventarisnummer 4680.

1810 A.G. Drossaers
Kaart van een gedeelte der jurisdictie Culenborg op speciale last van den Hoofdcommissie tot de zaken der verponding opgemeten in den Jaare 1810.
GAA 0873 Collectie Verpondingskaarten 220.

1826 C. de Jongh, landmeter der Eerste Klasse
Kadastrale minuutplan Gelderland, Culemborg, sectie A-I, schaal 1:10000, Redichem sectie B
GAA Kadastrale minuutplannen Gelderland met Onderliggende Aanwijzende Tafelen.

1830 Chromotopografische kaart 1830-1855

Grote Historische Atlas van Nederland 1:50.000. 3 Oost-Nederland 1830-1855
kaart nummer 94.

1850 L.P. Zocher
Ontwerptekening De Plantage
Museum Elizabeth Weeshuis Culemborg.

1869 Chromotopografische kaart des Rijks
Historische Atlas Gelderland verkend in 1869 herzien 1910 kaart nummer 486.
1998 Kadastrale kaart

Foto's en prentbriefkaarten betreffende De Plantage, collectie Museum Elizabeth Weeshuis

1891-1892	3 foto's, de vijver met bomen in de winter, de vijver met bomen in de zomer, de brug over de vijver J.J. de Groot
1902	Gezicht over de vijver vanaf de Dreef. Uitgave Blom & Olivierse Culemborg (zwart-wit).
1905	Plantage met bruggetje. Uitgave Blom & Olivierse Culemborg (zwart-wit, kleur)
1906	Paden in het park
1908	Plantage met Wilhelminaboom. Uitgave H.H. Boldingh (zwart-wit, kleur).
1908	Plantage met bruggetje Uitgave H.H. Boldingh (kleur).
1908-1910	Foto vijver F. Dalstra
1914	Vijver met brug. Uitgave H.H. Boldingh Czn. Culemborg (zwart-wit)
1914	Vijver. Uitgave E. Ypma (zwart-wit)
1921	Plantage, brug met personen (zwart-wit, kleur).
1925-1930	Plantsoen Culemborg, pad met bomen. (zwart-wit).

Literatuur algemeen

Beaufort de, R.F.P. en H.M. van den Berg, 'Culemborg' *De Betuwe,* 's Gravenhage 1968 p 142- 202.

Beltjes, P.J.W. en Schipper, P.W., *Culemborg: beeld van een stad*, Culemborg 1988.

Donkersloot-De Vrij, M., *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750* Groningen 1981.

Groen, van der Jan, *Den Nederlandtsen Hovenier* Amsterdam 1669.

Jong O. J., *Beschrijving van Culemborg in 1753 naar A.W.K. Voet van Oudheusden met diens levensschets* Culemborg 1963.

Loosjes,A., *Het hout of bosch gedachten in zes bespiegelingen*. Haarlem 1793.

Oldenburg-Ebbers, C.S., 'De tuinarchitectuur van de Zochers. Deel 1: Inventarisatie van de werken van J.D. Zocher sr. (1763-1817) en J.D. Zocher jr. (1791-1870)', *Groen* nr. 7, 1990.

Oldenburg-Ebbers, C. S., 'De tuinarchitectuur van de Zochers. Deel 2: Inventarisatie van de werken van C.G. Zocher (1796-1863) en L.P. Zocher (1820-1915)', *Groen* nr. 4, 1991.

Oldenburg-Ebbers, C.S., 'De tuinarchitectuur van de Zochers. Deel 3: Enige proeven van ontwerpanalyses van projecten van J.D. Zocher sr en jr., C.G. Zocher en L.P. Zocher, gezien in het licht van de ontwikkeling van de negentiende eeuwse landschapsstijl in Nederland', *Groen* nr. 10, 1991 p.

Schilfgaarde van, A.P., *Het archief der Heren en Graven van Culemborg* 's Gravenhage 1949

Literatuur Zocher

Moes, Constance D.H., *Architectuur als sieraad van de natuur. De architectuurtekeningen uit het archief van J.D. Zocher jr. (1791-1870) en L.P. Zocher (1820-1915).* Rotterdam, 1991.

Oldenburger-Ebbers, C.S. "Zochers' tuinarchitectuur- en architectuur- projecten." *Cascade Tuinhistorie Bulletin,* jaargang1 , nummer 2 december 1991, p.35.

Immerseel, Ronald H.M. van, Christoffel Eggink sr. (1820-1881), 'een rechte tuynarchitect' *Cascade Tuinhistorie Bulletin*, jaargang 5, nummer 2 1996, p.39.

Albers, Lucia, "Landgoederen in het landschap", *Historisch geografisch tijdschrift*, 15de jaargang, nummer 3, Stichting Matrijs Utrecht, 1997, p.81.

Helmink – Habes, Hanneke, "Zakelijk talent. De firma Zocher en de ontwikkeling en financiering van het stedelijk groen in Rotterdam, 1844-64." Tuinkunst 3, *Nederlands Jaarboek voor de geschiedenis van Tuin- en Landschapsarchitectuur*. 1997, p.95 .

Verkaik, M. "Drie eeuwen park van het huis te Bennebroek", *Cascade Tuinhistorie Bulletin,* jaargang 6, nummer 1 1997, p.47.

Albers, Lucia, "Tuinstijlen van landgoederen. Een overzicht." *Cascade Tuinhistorie Bulletin*, jaargang 7, nummer 2 1998.

Oldenburger-Ebbers, Carla S. en Piet A. Bakker, "Ha-ha een Aha!!!. Korte notitie over het verschijnsel Aha." *Cascade Tuinhistorie Bulletin*, jaargang 7, nummer 2 1998, p.45.

Oldenburger-Ebbers, C. S., Anne Mieke Backer (red) en Eric Blok
Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur
Bezoekersgids en vademecum tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland
Deel West :Noord-Holland, Zuid- Holland Rotterdam, 1998.

Oldenburger-Ebbers, C. S., " Zocher's tuinarchitectuur – en architectuurprojecten: J.D. Zocher sr (1763-1817), J.D. Zocher jr (1791-1870), C.G. Zocher (1796-1863) en L.P. Zocher (1820-1915) *Cascade ; bulletin voor tuinhistorie* 1e jrg. Nr 2 Amsterdam 1991. p. 35.

A.W.J. de Jonge. *Biografisch Woordenboek van Nederland* 5 Den Haag 2002.
Laatst gewijzigd op 05-09-2003.

Bijlage Werken L.P. Zocher

J.D. Zocher jr en L.P. Zocher hebben samen 33 parken en begraafplaatsen ontworpen en stadssingels omgevormd.
L.P.Zocher heeft zelfstandig op 27 plaatsen advies gegeven en ontwerpen gemaakt.

Onderstaande werken zijn van de hand van L.P. Zocher.

Datum	plaats	naam park	ontwerp
1850	Culemborg	Plantage	bekend
1851	's-Gravenhage	Clingendael, uitbreiding	onbekend
1853	Culemborg	Het Kleine Buiten Om	bekend
1865- 1885	Amsterdam	Park Frederiksplein	onbekend
1870-1871	Delden	Twickel, De Breeriet	bekend
1870-1900	Haarlem	Adviseur Haarlemmerhout	
1872	Wassenaar	Zuidwijk	toegeschreven
1873	Alkmaar	Kennemerpark	onbekend
1873	's-Gravenhage	Van Stolkpark, bebouwingsplan	onbekend
1873	Haarlem	Frederikspark, detail	bekend
1873	Haarlem	Statenbolwerk, bebouwing	bekend
ca 1873	Vorden	De Wiersse	toegeschreven
1873/1874	Driehuis/ Velzen	De Biezen, begraafplaats	bekend
1873-1877	Haarlem	Florapark, inclusief eigen villa	bekend
1874	Wageningen	Distelkamp, bebouwingsplan	onbekend
1876	Amsterdam	Vondelpark/ Willemspark	bekend
1877	's-Gravenhage	Haagse Bosch adviezen	onbekend
1879	Haarlem	Algemene begraafplaats,	bekend

1877	's-Gravenhage	Haagse Bosch adviezen	onbekend
1879	Haarlem	Algemene begraafplaats,	bekend
1879-1882	Groningen	Sterrebos	onbekend
1880	Haarlem	Stads Armen- en Ziekenhuis	bekend
1880	Haarlem	Frans Halsplein	bekend
ca 1883	's-Gravenhage	Nieuwe Parklaan uitbreiding	bekend
1885	Delft	Agnetapark	bekend
1888	Driehuis/ Westerveld	Westerveld, begraafplaats	onbekend
1889	Wageningen	Oranje Nassau Oord	onbekend
1891- 1892	Amsterdam/ Amstelveen	Zorgvliet uitbreiding	bekend